

T a d e u s z P R Z E C I S Z E W S K I

**Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego województwa lubelskiego
na tle kraju w okresie Polski Ludowej**

Проблемы общественно-хозяйственного развития люблинского воеводства
на фоне всей страны в период Народной Польши

Problems of Socio-Economic Development of the District of Lublin
against the Background of the Country during the Period
of the People's Republic of Poland

UWAGI WSTĘPNE

W okresie zaborów i w latach międzywojennych województwo lubelskie należało do najsłabiej rozwiniętych obszarów ziem polskich, zaś w latach wojny i okupacji do najbardziej zniszczonych (tak w zakresie strat w ludziach, jak w majątku produkcyjnym i zasobie mieszkaniowym). Pomimo niezbyt pomyślnego bilansu otwarcia realizowało w szybkim tempie trudne zadania odbudowy, przechodząc na przełomie lat 40-tych i 50-tych do wykonania ambitnych zadań uprzemysłowienia i unowocześnienia rolnictwa, rozbudowy infrastruktury technicznej i społecznej oraz szybkiego wzrostu poziomu materialnych i kulturalnych warunków życia ludności.

W artykule niniejszym dokonano próby analizy głównych osiągnięć województwa w minionym 30-leciu na tle kraju — ze zwróceniem uwagi na istniejące jeszcze braki i wyprowadzeniem pewnych wniosków na przyszłość.¹ Rozważania oparte będą przede wszystkim na danych GUS² i Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Lublinie oraz na dotychczasowym dorobku zespołów ekonomistów, planistów i statystyków lubelskich.³

¹ Artykuł stanowi skróconą wersję referatu autora, wygłoszonego na Sesji Naukowej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, zorganizowanej z okazji 500-letniej rocznicy utworzenia województwa lubelskiego 1474—1974 (Lublin, 11 grudnia 1974 r.).

² Poza bieżącymi danymi statystycznymi na szczególną uwagę w analizie miejsca województwa lubelskiego w kraju zasługuje studium specjalistyczne pt. *Rozwój regionalny Polski w świetle badania dochodu narodowego GUS*, Warszawa 1973, ss. 175.

³ Ujętym głównie w dwu wydawnictwach:

A. *Lubelskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*. Praca zbiorowa pod red. A. Kierka. Warszawa 1971, PWN, ss. 365. Z uwagi na to, że przy cytowaniu w tekście powoływano się dla zwięzłości tylko na numery stron tej publikacji, podaję od razu łącznie autorów poszczególnych jej rozdziałów: 1) R. Wójcik: *Przedmowa*, s. 7—10; 2) T. Szczepanik: *Ogólna charakterystyka województwa*, s. 11—38; 3) Z. Mańkowski: *Zarys najnowszych dziejów województwa*, s. 39—74; 4) F. Uhorczak: *Problemy ludnościowe. Zagadnienia demograficzne i osadnictwo*, s. 76—118; 5) A. Kierek: *Zatrudnienie*, s. 119—126; 6) B. Kurek: *Warunki życia ludności*, s. 127—144; 7) A. Kierek: *Gospodarka województwa*, s. 145—274;

Ze względu na ogrom istniejącego materiału i ograniczoną objętość opracowania niemożliwe było oczywiście sięgnięcie do wszystkich źródeł oraz pełne monograficzne ujęcie tematu.⁴ Z drugiej jednak strony, poza pozycjami opublikowanymi starano się wykorzystać również dorobek własny Zakładu Planowania i Polityki Gospodarczej UMCS, kierowanego przez autora niniejszego artykułu, na który złożyły się m.in. długoletnie dyskusje na seminariach magisterskich i doktoranckich oraz analizy podejmowane przez pracowników Zakładu.⁵

1. WZROST PODSTAWOWYCH DZIAŁÓW PRODUKCJI MATERIALNEJ

Pomimo znacznych sukcesów rozwojowych województwa w okresie Polski Ludowej nie udało się jeszcze w tak krótkim stosunkowo czasie zlikwidować całkowicie jego odziedziczonej po przeszłości cechy charakterystycznej — przynależności do grupy regionów słabiej rozwiniętych, tj. znajdujących się poniżej średniego poziomu w kraju. Dlatego, podczas gdy w skali krajowej występuje już zdecydowana przewaga udziału przemysłu nad rolnictwem w wytwarzanym dochodzie narodowym, to sytuacja województwa charakteryzuje się, ogólnie mówiąc, pewną równowagą⁶ roli obydwu tych działów, a więc generalnie niższym niż średnio w kraju poziomem rozwoju przemysłu.

1.1. ROZWÓJ PRZEMYSŁU W POWOJENNYM 30-LECIU

Na swoisty bilans otwarcia w okresie Polski Ludowej wpłynęły znane zniszczenia wojenno-okupacyjne, które przyczyniły się do pewnego cofnięcia względnego miejsca województwa w kraju w latach odbudowy w stosunku do 1939 r.

8) E. Machocki: *Oświata*, s. 276—292; 9) J. Malarczyk: *Nauka i szkolnictwo wyższe*, s. 293—315; 10) M. Gawarecka: *Kultura*, s. 316—340; 11) E. Fijałkowski: *Założenia rozwojowe województwa w planie perspektywicznym*, s. 341—354; 12) A. Kierek: *Bibliografia*, s. 355—361.

B. *Lubelszczyzna 1944—1974*. Wojewódzki Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin 1974, ss. 119 (plus diagramy). Autorów kolejnych fragmentów tego opracowania wymieniam ze względu wyżej podanych: 1) R. Wójcik: *Przedmowa*, s. 3—6; 2) L. Barwińska: *Przeobrażenia społeczno-demograficzne*, s. 7—20; 3) Z. Słotwiński: *Inwestycje i budownictwo*, 4) W. Holtzman: *Przemysł*, s. 31—40; 5) J. Załewa: *Rolnictwo*, s. 41—50; 6) Z. Słotwiński: *Transport i łączność*, s. 51—58; 7) Z. Słotwiński: *Gospodarka mieszkaniowa i komunalna*, s. 59—69; 8) B. Nowacki: *Handel wewnętrzny*; 9) J. Kargul, T. Kaćki, B. Nowacki: *Oświata, nauka i szkolnictwo wyższe*, s. 83—93; 10) J. Cywoniuk: *Kultura*, s. 94—98; 11) B. Nowacki: *Ochrona zdrowia i opieka społeczna*, s. 99—102; 12) J. Martychiewicz: *Kronika ważniejszych wydarzeń gospodarczych lat 1944—1973*, s. 103—119.

⁴ Niemożliwe było też pełne ujednoczenie czasokresu, do jakiego odnoszą się dane statystyczne. Część z nich, zwłaszcza pochodzących z bieżącej statystyki GUS, udało się doprowadzić do r. 1973, inne natomiast, głównie pochodzące z oszacowań dochodu narodowego (dokonywanych raz na pięć lat) — ograniczają się do roku 1970.

⁵ Za zebranie niejednokrotnie trudnych do uzyskania danych do tablic statystycznych i zestawień liczbowych w tekście, autor składa gorące podziękowanie następującym pracownikom Zakładu: dr Urszuli Wich, mgr E. Hławacz, mgr M. Wrochnie i mgr H. Kotowi. Autor dziękuje również za uwagi do całości opracowania, zgłoszone przez prof. dr. A. Kierka, mgr J. Martychewicza, mgr H. Kota i dr U. Wich.

⁶ Autor ogranicza się do tego ogólnego stwierdzenia bez podawania odpowiednich danych statystycznych, gdyż odnośne oszacowania GUS i PAN obciążone są wieloma usterkami i wymagają długich komentarzy metodologicznych, co wykraczałoby poza szczerze ramy niniejszego artykułu.

W porównaniu z tą sytuacją wyjściową w okresie realizacji Narodowych Planów Gospodarczych w latach 1950—1973 województwo dokonało ogromnego postępu. Przy blisko 10-krotnym wzroście produkcji globalnej przemysłu w skali kraju (w cenach stałych), udział procentowy przemysłu województwa lubelskiego w przemyśle krajowym w zakresie możliwych do uzyskania wskaźników przedstawiał się następująco ⁷:

	1950	1960	1970	1973
Produkcja globalna	1,6	2,7	3,5	3,5
Produkcja globalna w przemyśle uspołecznionym	1,5	2,6	3,4	3,5
Zatrudnienie w przemyśle ogółem	1,6	2,5	3,0	3,5
Zatrudnienie w przemyśle uspołecznionym	1,5	2,4	2,9	3,2
Zatrudnienie w przemyśle na 1000 mieszkańców (osób)	20	39	64	74
Zatrudnienie w przemyśle przy wskaźnikach krajowych = 100	25,0	39,0	51,9	55,2
Wartość produkcji globalnej na 1 mieszkańca w tys. zł	—	7,3	18,3	25,2
Wartość produkcji globalnej przy wskaźnikach krajowych = 100	—	44,2	55,6	59,6
Udział nakładów inwestycyjnych w przemyśle uspołecznionym województwa przy wskaźniku krajowym = 100	—	3,4 ⁸	4,4 ⁹	2,7 ¹⁰

Powyższe wybrane wskaźniki porównawcze wskazują przede wszystkim na ogromny awans przemysłowy województwa, wyrażający się ponad 2-krotnym zwiększeniem jego udziału w produkcji globalnej i zatrudnieniu (w stosunku do średniej krajowej). Biorąc pod uwagę relację wartości produkcji globalnej na 1 mieszkańca, należy wskazać, że województwo osiągnęło w r. 1973 już blisko 60% poziomu krajowego.¹¹

Kolejnym zagadnieniem są zmiany struktury gałęziowej przemysłu województwa uzyskane na podstawie danych za ostatnie 13-lecie. Struktura ta przedstawia się obecnie następująco (wg procentów udziału)¹²:

1) przemysł spożywczy — 36,5% (wobec 17,2% w kraju), 2) metalowo-maszynowy — 27,8% (39,1%), 3) lekki — 10,4% (12,8%), 4) chemiczny — 9,0% (9,2%), 5) mineralny — 7,3% (4,0%), 6) drzewny — 3,6% (4,8%), 7) pozostałe gałęzie — 5,3% (12,9%).

Jak widać, dwiema gałęziami, których produkcja najbardziej liczy się w skali krajowej, są: przemysł spożywczy o charakterze tradycyjnym i przemysł metalowo-maszynowy, zbudowany prawie od podstaw w okresie wojennym.

⁷ *Lubelszczyzna...*, s. 31 i 36, *Lubelskie...*, s. 186, *Mały rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 91 i 107.

⁸ Lata 1961—1965.

⁹ Lata 1966—1970.

¹⁰ Rok 1973.

¹¹ W mierniku produkcji czystej na jednego mieszkańca jest to jednak znacznie mniej. Dla roku 1970 przy wskaźniku produkcji globalnej 55,6% poziomu krajowego, wskaźnik produkcji czystej wyniósł wg GUS tylko 42,9% w cenach faktycznej realizacji i 46% w tzw. cenach umownych, tj. bez podatków i różnic budżetowych. Zob. *Rozwój regionalny...*, s. 41.

¹² W mierniku wartości produkcji globalnej.

1. 2. ROZWÓJ I PRZEOBRAŻENIA PRODUKCJI ROLNEJ

Do najbardziej ogólnych cech rolnictwa w województwie zaliczyć należy wysoki udział indywidualnych gospodarstw chłopskich w użytkowaniu gruntów (94,0% wobec 80,5% w skali kraju¹³) oraz przeciętnie małe ich rozmiary. Znaczenie rolnictwa w gospodarce województwa wynika stąd, że dział ten zatrudniał w r. 1970 ok. 62% czynnych zawodowo¹⁴, a w r. 1974 dawał utrzymanie 50,8% ludności regionu (kraj 27,2%).¹⁵

Pomimo niskiego poziomu wyposażenia rolnictwa lubelskiego w środki produkcji sytuacja w tym zakresie stopniowo poprawia się, zwłaszcza w latach ostatnich. Tak np. powierzchnia użytków rolnych przypadających na jednego czynnego zawodowo uległa, ze względu na odpływ ludności z rolnictwa, zwiększeniu w latach 1950—1970 o 7% (tj. do 2,5 ha, wobec 3,9 ha w kraju). Z kolei wartość środków trwałych na jednego zatrudnionego wzrosła w 10-leciu 1960—1970 o 56%, tj. do 80,7 tys. zł.¹⁶ Dzięki temu wartość brutto środków trwałych na 1 ha użytków rolnych zwiększyła się z 63,5% średniej krajowej w r. 1961 do 73% tego poziomu w r. 1973. Wzrost ten nastąpił wskutek przekroczenia krajowego poziomu wartości nakładów na inwestycje produkcyjne, m.in. melioracyjne, w rejonie kanału Wieprz-Krzna. Znaczny postęp osiągnięty został w dziedzinie elektryfikacji rolnictwa (odpowiedni wskaźnik wzrósł z kilku procent zagród przed wojną do 92% w r. 1973) oraz w stosowaniu nawozów sztucznych i wapna nawozowego (z wielokrotnie niższych od średniej krajowej ilości w r. 1950 do prawie 100% tego poziomu w r. 1973¹⁷). Wzrost wartości produkcji z 1 ha użytków rolnych, w stosunku do średniej krajowej przyjętej za 100, przedstawiał się następująco¹⁸:

	1960	1970
Produkcja globalna	101,8	107,8
Produkcja końcowa	98,5	106,4
Produkcja czysta	105,8	130,7

Oznaczało to ponad 2-krotne zwiększenie w okresie powojennym plonów głównych ziemiopłodów oraz pogłównia zwierząt inwentarskich na 100 ha użytków rolnych w województwie.

W zakresie kierunków zmian struktury zasiewów korzystne było zwiększenie udziału uprawy pszenicy i jęczmienia oraz, tym bardziej, upraw przemysłowych (buraki cukrowe, tytoń, konopie, zioła, warzywa), a także zwiększenie udziału produkcji nasiennej. Umożliwiło to równoległy wzrost skupu podstawowych produktów rolnych, powodujący osiągnięcie przez województwo wysokich wskaźników w skali krajowej (15,4% krajowego skupu jaj, 11,8% owoców i 9,5% żywca).¹⁹

Nie oznacza to oczywiście, że nastąpiło już pełne zaspokojenie potrzeb województwa w dziedzinach: wyposażenia rolnictwa w środki produkcji, rozwoju budownictwa wiejskiego, podnoszenia się kultury rolnej; wymagają one bowiem dalszego szybkiego rozwoju w przyszłości.

¹³ *Rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 300.

¹⁴ *Rozwój regionalny...*, s. 45.

¹⁵ *Rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 339.

¹⁶ *Lubelszczyzna...*, s. 42.

¹⁷ *Ibid.*, s. 44—45.

¹⁸ *Ibid.*, s. 46.

¹⁹ *Ibid.*, s. 49.

1.3. TRANSPORT I ŁĄCZNOŚĆ

Ze względu na minimalne budownictwo linii normalnotorowych i likwidację niektórych linii wąskotorowych, wskaźnik linii kolejowych czynnych obecnie zwiększył się nieznacznie z 4,0 km w r. 1937 do 4,4 km (na 100 km²) w r. 1973, przy średniej krajowej 8,5 km. Nie oznacza to oczywiście, że w latach powojennych poza odbudową zniszczeń nie dokonano postępu w wielu dziedzinach (budowy szeregu stacji, modernizacji i elektryfikacji linii oraz wielokrotnego wzrostu przewozów, głównie towarowych). Tym niemniej stan zagęszczenia i poziom modernizacji sieci kolejowej uznać można za najłabsze ogniwo rozwoju sfery produkcji materialnej województwa w 30-leciu.

Dużo lepiej przedstawiało się budownictwo sieci dróg kołowych o nawierzchni twardej. Przedwojenny wskaźnik 12,3 km na 100 km² powierzchni został zwiększony w r. 1973 do 32,3 km, czyli do 263% i 73% poziomu krajowego. Słabą stroną tego niewątpliwego postępu w skali województwa jest nierównomierność rozmieszczenia sieci drogowej, szczególnie mało rozwiniętej w wielu powiatach rolniczych, jak hrubieszowski, krasnostawski czy zamojski. Natomiast znacznie zwiększyła się liczba pojazdów samochodowych oraz przewozów towarowych i osobowych, realizowanych przez publiczny transport samochodowy.

W sąsiedniej dziedzinie — łączności — szczególnie szybki postęp dał się zauważyć we wzroście sieci placówek pocztowych,²⁰ natomiast nieco mniejszy w dziedzinie liczby abonentów telefonicznych (stan 24,8 abonentów na 1000 ludności w r. 1973 reprezentował tylko 65% poziomu krajowego).²¹

2. CZYNNIKI WZROSTU PRODUKCJI I ICH EFEKTYWNOŚĆ

Do warunków, które umożliwiły tak znaczny rozwój województwa w okresie powojennym, zaliczyć przede wszystkim należy ustanowienie nowych, socjalistycznych stosunków społeczno-ekonomicznych oraz wprowadzenie systemu gospodarki planowej. Jak w całym kraju, tak i w województwie lubelskim, pozwoliło to na szybką likwidację największej bolączki okresu międzywojennego, jaką był problem tzw. ludzi zbędnych w rolnictwie, a następnie na wygospodarowanie wysokiej akumulacji na cele przyspieszonego uprzemysłowienia.

Wśród tych ogólnych czynników niemałą rolę odegrały też warunki naturalno-przyrodnicze regionu. Poza tradycyjnie dobrą bazą glebowo-klimatyczną, sprzyjającą rozwojowi rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego, w okresie powojennym dokonano daleko idącej intensyfikacji badań geologicznych; dzięki tym badaniom znacznemu wzbogaceniu uległy bogactwa surowcowo-energetyczne województwa, z perspektywą rozwoju Lubelskiego Zagłębia Węglowego na czele.

²⁰ Podczas gdy bezpośrednio po wojnie na jedną placówkę pocztową przypadało 7,5 tys. mieszkańców, to w r. 1973 już tylko 3,4 tys., tj. ponad dwukrotnie mniej (*Lubelszczyzna...*, s. 56). Osiągnięty wskaźnik 2,3 placówek na 100 km² powierzchni zbliżył się bardzo do poziomu krajowego w r. 1973, w wys. 2,5 placówek.

²¹ O pozostałych działach produkcji materialnej, jak budownictwo oraz obrót towarowy, będzie mowa w dalszych częściach artykułu.

Przechodząc do czynników, które odegrały bezpośrednią rolę w zwiększeniu produkcji, zajmę się bliżej wysiłkiem w zakresie inwestycji i budownictwa z jednej strony oraz wykorzystania i rozwoju zasobów ludzkich z drugiej.

2.1. ROZWÓJ INWESTYCJI I BUDOWNICTWA

Wielkość nakładów inwestycyjnych w gospodarce społecznej województwa w mln zł (ceny stałe w r. 1971), ich dynamikę i udział w nakładach krajowych przedstawia poniższe zestawienie²².

Nakłady inwestycyjne	1950—1955	1956—1960	1961—1965	1966—1970	1971—1973
w mln. zł	13 851,3	15 893,8	24 927,7	41 662,7	32 415,7
1950—1955 = 100	100,0	114,7	180,0	300,8	234,0
Okres poprzedni = 100	—	114,7	156,8	167,1	77,8
Udział Polski = 100	4,1	4,0	4,2	4,7	4,0

Z zestawienia widać przede wszystkim, że tempo wzrostu nakładów inwestycyjnych uległo (w ciągu długiego czasu) przyspieszeniu. Po pewnym osłabieniu dynamiki w pięcioleciu 1956—1960, udział województwa w nakładach ogólnokrajowych zwiększył się w latach sześćdziesiątych, osiągając punkt szczytowy r. 1967 (z udziałem 5%).²³ Mimo ciągłego wzrostu nakładów w milionach zł, udział województwa w krajowym wysiłku inwestycyjnym zmniejszył się w ubiegłym 6-leciu do 4% (w r. 1973). Podobna tendencja występowała w kształtowaniu się wysokości nakładów inwestycyjnych na 1 mieszkańca.

Niekorzystną dla województwa wymowę tych wskaźników osłabia częściowo bardziej pomyślne kształtowanie się względnej sytuacji przemysłu lubelskiego (tj. na tle kraju) w zakresie wyposażenia w środki trwałe.

Udział przemysłu w całości nakładów inwestycyjnych oscylował w latach 1957—1973 wokół 40%, osiągając stosunkowo najwyższy poziom w roku 1965 (47,1%), zmniejszając się jednakże w r. 1973 do 37,1% (wobec 48,7% średnio w kraju). Na drugim miejscu w województwie znajduje się ostatnio transport i łączność (w r. 1973 — 17,1% wobec 11,2% w kraju), na trzecim — gospodarka komunalna i mieszkaniowa (15,1% wobec 14,6%), czwarte miejsce przypada społecznemu rolnictwu, które do r. 1970 utrzymywało się na drugim miejscu (14,2% wobec 9,4% w kraju).

Znacznie poniżej wskaźników krajowych pozostaje budownictwo (3,7% wobec 6,1%), natomiast wyżej — obrót towarowy (4,7% wobec 3,1%). Pozostałe działy usług socjalno-kulturalnych nie odbiegają zbytnio od proporcji krajowych.²⁴

Z przytoczonych danych wynika, że województwo lubelskie znajduje się zdecydowanie poniżej udziału nakładów ogólnokrajowych w przemyśle i budownictwie, natomiast powyżej — w transporcie i łączności, rolnictwie i obrocie towarowym oraz gospodarce komunalnej i mieszkaniowej.

Środki inwestycyjne ze źródeł publicznych były uzupełniane przez dość znaczne nakłady w sektorze nieuspołecznionym; ocenia się, że sektor ten 3-krotnie zwiększył swój wysiłek w latach 1960—1973, wydatkując na inwe-

²² Zob. *Lubelszczyzna...*, s. 24, wskaźniki dynamiki wyliczono we własnym zakresie.

²³ Zob. *Lubelskie*, s. 187.

²⁴ *Lubelszczyzna...*, s. 24 oraz *Rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 184.

stycje 3,7 mld zł w r. 1973. Nakłady te przeznaczone były w zasadzie tylko dla dwóch działów — rolnictwa i budownictwa mieszkaniowego, których wkład do krajowego wysiłku inwestycyjnego w ten sposób znacznie się zwiększył.

Jeśli chodzi o rozwój bazy materialnej procesów inwestycyjnych w postaci zdolności przerobowej działu budownictwa — to, jak wynika już z rozważań powyższych, wysiłek inwestycyjny w zakresie rozwoju w województwie był ostatnio prawie dwukrotnie niższy od skali ogólnokrajowej (udział nakładów na budownictwo w całości nakładów inwestycyjnych reprezentował 3,7% wobec 6,1% w kraju w r. 1973). Pomimo silnej dynamiki produkcji przedsiębiorstw budowlano-montażowych w województwie, zwłaszcza w ostatnim 3-leciu (1971—1973), ich udział w produkcji ogólnokrajowej wynosił tylko 3,4%, pozostając znacznie w tyle za udziałem województwa w nakładach inwestycyjnych (około 4,0%). Oznacza to, że część robót budowlanych na obszarze województwa musiała być wykonywana przez przedsiębiorstwa spoza jego terenu. Saldo różnic w wysokości 215 mln zł w r. 1973, w robotach faktycznie wykonanych przez przedsiębiorstwa spoza województwa²⁵ nie jest pełnym miernikiem deficytu bazy budowlanej regionu, gdyż dodatkowo szereg inwestycji, zwłaszcza socjalno-kulturalnych, cierpiało na opóźnienia w ukończeniu lub nawet w rozpoczęciu.²⁶

2. 2. ZASOBY LUDZKIE NA TLE PRZEMIAN DEMOGRAFICZNYCH

Przemiany demograficzne. Szczególną cechą przemian demograficznych województwa było wyraźne zmniejszenie się ogólnej liczby ludności w roku 1946 w porównaniu z rokiem 1939. Ubytek ten wynosił per saldo 442 tys. osób, tj. 20% stanu z r. 1939, stawiając pod tym względem województwo na II miejscu wśród Ziem Dawnych (po Warszawie łącznie z woj. warszawskim). Poza stratami wojenno-okupacyjnymi w ludności (ok. 340 tys. osób), w pierwszych latach powojennych wyemigrowało poza województwo, głównie na Ziemię Odzyskaną, ok. 200 tys. osób oraz prawie tyle samo (193 tys.) ludności ukraińskiej repatriowano do ZSRR. Województwo lubelskie znalazło się na drugim miejscu w kraju (po woj. kieleckim) pod względem wielkości odpływu ludności poza swoje granice. Po r. 1950 odpływ ludności poza województwo wykazywał tendencję malejącą²⁷, natomiast coraz większą rolę odgrywała migracja ze wsi do miast oraz zwiększanie się — bezwzględne i względne — ludności pozarolniczej. Zmiany w tym zakresie w województwie

	Ludność pozarolnicza		Ludność miejska	
	1950	1973	1950	1973
Województwo lubelskie	24,1	49,2	17,7	33,0
Kraj	52,9	72,8	36,9	54,2

²⁵ Wg *Rocznika statystycznego GUS 1974*, s. 272.

²⁶ Niezależnie od ogólnego deficytu mocy przerobowej, stan wyposażenia budownictwa lubelskiego w sprzęt ciężki był znacznie gorszy od poziomu krajowego (*Lubelszczyzna...*, s. 29).

²⁷ Tym niemniej rola tego odpływu jest o tyle istotna, że łączy się on ze swoistym eksportem kadr wysoko kwalifikowanych, tj. m.in. absolwentów szkół wyższych.

na tle kraju w latach 1950—1973 przedstawia powyższe zestawienie (w odsetkach)²⁸.

Pomimo znacznego odpływu ludności z rolnictwa, województwo nadal znajduje się na ostatnim miejscu w kraju co do wysokości odsetka ludności pozarolniczej i na przedostatnim — co do udziału ludności miejskiej (po województwie rzeszowskim).

Ze względu na stopniowy spadek przyrostu naturalnego jeszcze do końca 1973 r. ogólna liczba ludności województwa nie przekroczyła poziomu z r. 1939. W okresie 1946—1973 spadek ludności wsi wyniósł w województwie 11,6% (wobec 1,5% w kraju), zaś przyrost ludności miejskiej osiągnął 132,6% (wobec 125,6% w kraju).²⁹ Pomimo szybszego tempa urbanizacji niż w skali ogólnokrajowej, wskaźnik liczby ludności zawodowo czynnej w rolnictwie (w przeliczeniu na 100 ha użytków rolnych) jest jeszcze wysoki; wynosił on 56,6 osób w r. 1973 wobec 47,3 średnio w kraju).³⁰ Jednak rzeczywiste rezerwy siły roboczej na wsi są o wiele mniejsze niż to wynikałoby z wysokości tego wskaźnika. Składają się na to dwie przyczyny: pierwsza — to fakt szybkiego starzenia się ludności wiejskiej, powodujący, że w r. 1970 ludność wsi lubelskiej była najstarsza w całym kraju³¹, druga — to szczególnie niekorzystna struktura agrarna, polegająca na rozdrobnieniu indywidualnych gospodarstw rolnych³² oraz stosunkowo niskim poziomem mechanizacji pracy w rolnictwie.³³

Zatrudnienie. Mimo że Lubelskie zachowało charakter jednego z najbardziej rolniczych województw w kraju, odbywał się w nim szybki proces wzrostu zatrudnienia w gospodarce społecznej, w której zwiększyło się ono w latach 1950—1973 więcej niż 3-krotnie, przy wzroście absolutnym o 317,8 tys. osób (ze 145,7 tys. do 463,5 tys. osób).

Wzrost zatrudnienia przewyższał znacznie wskaźniki krajowe (w wys. 231,0%), w związku z czym udział województwa zwiększył się w skali kraju z 3,1% w r. 1950 do 4,2% w r. 1973. Cechą charakterystyczną procesu zwiększania zatrudnienia było jego malejące tempo w kolejnych podokresach, świadczące o wyczerpywaniu się ekstensywnych czynników wzrostu. Procentową strukturę zatrudnienia w gospodarce społecznej województwa w

Przemysł	33,1	(41,1)
Transport i łączność	12,4	(9,1)
Obrót towarowy	10,4	(8,9)
Budownictwo	9,9	(11,1)
Oświata, nauka, kultura	9,5	(7,5)
Rolnictwo	7,6	(6,5)
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	5,1	(4,9)
Gospodarka komunalna i mieszkaniowa	3,2	(3,8)
Leśnictwo	1,9	(1,4)

²⁸ Dane za r. 1950 (*Lubelszczyzna...*, s. 17), dane za r. 1973 *Rocznik statystyczny GUS 1974* s. 31, 66, 339.

²⁹ Spowodowało to, że udział województwa w ogólnej liczbie mieszkańców miast w kraju wzrósł z 3,0% w r. 1950 do 3,5% w r. 1973 (*Lubelszczyzna...*, s. 10—11).

³⁰ *Rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 339; województwo zajmuje czwarte miejsce w kraju po krakowskim, rzeszowskim i kieleckim.

³¹ *Lubelszczyzna...*, s. 16.

³² Woj. lubelskie zajmuje 9,0% ogółu użytków rolnych w kraju, a jednocześnie znajduje się w nim 10,7% ogółu gospodarstw indywidualnych (*Lubelszczyzna...*, s. 19).

³³ Powierzchnia użytków rolnych na 1 ciągnik przeliczeniowy wynosiła 64 ha wobec 46 ha średnio w kraju (*Rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 344).

r. 1973 przedstawia według odsetków odpowiednich działów gospodarki narodowej, zestawienie (obok w nawiasach podano odsetki ogólnokrajowe).³⁴

Udział najważniejszego działu — przemysłu — podwoił się w skali kraju (z 1,7% w r. 1950 do 3,4% w r. 1973). Województwo nie dorównuje średniej krajowej w zakresie udziału zatrudnienia w przemyśle i budownictwie oraz gospodarce komunalnej i mieszkaniowej, a przewyższa ją w pozostałych działach.

Równolegle odbywał się proces wzrostu udziału ludności pozarolniczej na wsi, aczkolwiek udział ten był jeszcze niższy niż na innych terenach.

Drugą cechą charakterystyczną mechanizmów zatrudnienia było — podobnie jak w szeregu innych województwach — zjawisko stosunkowo dużego nasilenia dojazdów z terenów wiejskich do pracy i szkół w miastach i osiedlach przemysłowych.

Trzecim procesem towarzyszącym uprzemysłowieniu było nasilenie się zjawiska feminizacji zatrudnienia. Aczkolwiek ogólny udział kobiet w zatrudnieniu był niższy niż średni w kraju, to jednak zjawisko feminizacji wynikało i utrzymuje się nadal dzięki dużej roli działów usługowych, w których kobiety mają udział przeważający.

Kwalifikacje kadr. O ile województwo ucierpiało pod względem zasobów ludzkich, z powodu ich znacznego odpływu ilościowego w toku akcji repatriacyjnej oraz migracji do innych województw, to zyskało wiele jakościowo, dzięki stosunkowo wysokiemu rozwojowi systemu szkolenia wszelkich typów. Biorąc pod uwagę najbardziej cenne dla gospodarki i kultury kadry z wykształceniem wyższym i średnim zawodowym, należy stwierdzić, że tempo wzrostu ich zatrudnienia w województwie przewyższało dość znacznie odpowiednie wskaźniki krajowe.³⁵ W związku z tym, udział województwa w zatrudnieniu krajowym kadr z wyższym wykształceniem zwiększył się z 3,5% do 3,9% w latach 1958—1968, a do 4,2% w r. 1973.³⁶ Analogicznie, w dziedzinie kadr z wykształceniem średnim zawodowym udział ten zwiększył się z 2,7% do 5,0% w okresie 1958—1968, utrzymując się mniej więcej na tym samym poziomie w latach 1968—1973. Województwo ma większą nadwyżkę w porównaniu ze średnią krajową w dysponowaniu kadrami ze średnim wykształceniem zawodowym niż wyższym, przy czym w obu przypadkach nadwyżka ta zmniejsza się w miarę upływu czasu.

Nasylenie poszczególnych działów kadrami z wykształceniem wyższym przekroczyło stan krajowy, a osiągnięte zostało to dzięki stosunkowo wysokiemu poziomowi kwalifikacji w trzech działach: rolnictwie uspołecznionym, gospodarce komunalnej i mieszkaniowej oraz ochronie zdrowia, opiece społecznej i kulturze fizycznej. Inne odznaczały się niższym stanem nasycenia

³⁴ *Lubelskie*, s. 121 oraz *Rocznik statystyczny woj. lubelskiego 1974*, WUS w Lublinie, s. 145—146. W zestawieniu pominięto pozostałe działy w wys. 6,9% w województwie i 5,7% w kraju.

³⁵ Wskaźniki dla grupy z wykształceniem wyższym wynosiły: w województwie 185,2% i w kraju 169,0%, zaś dla grupy z wykształceniem średnim zawodowym — odpowiednio 234,5% i 219,9 (podaję według obliczeń H. Błażiak-Dudy: *Zmiany w strukturze zatrudnienia kadr kwalifikowanych w województwie lubelskim*. „Annales UMCS”, sectio H, tom VII, Lublin 1973, s. 160—161).

³⁶ Przeliczono na podstawie danych bieżącej statystyki GUS-u, (*Rocznik statystyczny GUS 1974*, s. 115).

tą kadrą niż średnio w kraju³⁷, z tym, że najbardziej alarmująca sytuacja występowała w budownictwie.³⁸

W zakresie nasycenia kadrami z wykształceniem średnim zawodowym województwo przekroczyło w r. 1973 poziom krajowy we wszystkich działach.

Rozpatrując bliżej wewnętrzne proporcje zatrudnienia kadr kwalifikowanych w gospodarce uspołecznionej województwa, należy stwierdzić, że kadry z wykształceniem wyższym koncentrują się głównie w sferze poza produkcją materialną. Pozytywne rezultaty tego stanu rzeczy, jak zaspokojenie odpowiednich potrzeb ludności i potrzeb rozwoju społecznego, powodują jednak niekorzystne zmniejszenie się potencjału działów produkcyjnych.

Drugim ujemnym zjawiskiem jest nadmierna koncentracja kadr kwalifikowanych w samym Lublinie, gdzie skupia się ponad połowa kadr z wykształceniem wyższym (55% w r. 1968) oraz blisko jedna trzecia z wykształceniem średnim zawodowym (30% w r. 1968). Oznacza to, że w całym prawie województwie, zwłaszcza w ośrodkach powiatowych i gminnych, występował poważny deficyt tych kadr. Przewaga usług niematerialnych nad produkcją materialną doprowadziła do powstania relatywnej nadwyżki zawodów humanistycznych i służby zdrowia w stosunku do potrzeb — przy niedoborze kadr technicznych.

Trzecim wreszcie niekorzystnym zjawiskiem jest niski wskaźnik kadr kwalifikowanych na 1000 mieszkańców, co wiąże się z rolniczym charakterem województwa. Pod tym względem znajduje się ono na jednym z ostatnich miejsc w kraju.

W tych warunkach, eksport kadr kwalifikowanych poza jego granice świadczy o pewnej dysproporcji między stosunkowo wysoko rozwiniętym szkolnictwem a znajdującymi się na niskim poziomie działami produkcji materialnej.

2. 3. WYPOSAŻENIE W ŚRODKI TRWAŁE I WYDAJNOŚĆ PRACY

Podstawowe wskaźniki określające porównawczy poziom wyposażenia w środki produkcji oraz wydajność pracy w województwie, przy przyjęciu średniej krajowej za 100, przedstawia dla r. 1970 poniższe zestawienie³⁹:

Jak widać, poziom tzw. majątkochłonności (czyli stosunku wartości środków trwałych do produkcji, w tym przypadku czystej), znajdował się na wyż-

	Ogółem	Rolnictwo	Poza rolnictwem		
			razem	przemysł	budownictwo
Majątkochłonność produkcji czystej	90,8	56,0	102,9	125,8	71,1
Wartość brutto środków trwałych na 1 czynnego zawodowo	67,9	67,1	86,1	109,1	60,4
Produkcja czysta na 1 czynnego zawodowo	74,7	119,7	83,7	86,8	85,2

³⁷ W r. 1973 do grupy działów z kadrą powyżej średniej w kraju przeszła administracja publiczna i wymiar sprawiedliwości.

³⁸ Powyższe dane zostały zaczerpnięte z artykułu H. Błażiak-Dudy, op. cit., s. 160—161.

³⁹ *Rozwój regionalny...*, s. 152, 162 i 164.

szym poziomie niż stan tzw. technicznego uzbrojenia pracy (czyli stosunku wartości środków trwałych do liczby zatrudnionych, względnie zawodowo czynnych). Na szczególnie podkreślenie zasługuje fakt bardzo dobrego wyposażenia przemysłu w środki trwałe w porównaniu z o wiele gorszym wyposażeniem rolnictwa. Przemysł lubelski pod względem majątkochłonności uplasował się na czwartym miejscu w kraju, rolnictwo — na ostatnim.

Odwrótny obraz uzyskuje się przy analizie wskaźników wydajności pracy, mierzonych wartością produkcji czystej, które są znacznie wyższe w rolnictwie niż w przemyśle. Pewną rolę w tej dziedzinie może odgrywać fakt dysponowania przez rolnictwo lubelskie lepszymi glebami niż średnio występujące w kraju oraz pozostawania przemysłu poza ogólnym poziomem kwalifikacji kadr; tym niemniej nie jest to sprawa, którą można uznać za w pełni wyjaśnioną.

3. ROZWOJ SPOŁECZNY I WARUNKI ŻYCIA LUDNOŚCI

3. 1. HANDEL DETALICZNY

Z rozważań powyższych wynika, że dział ten w województwie znajdował się w sytuacji korzystniejszej niż średnio w kraju — tak w dziedzinie wzrostu zatrudnienia, jak i nakładów inwestycyjnych. Dzięki temu wiele wskaźników rozwojowych handlu lubelskiego osiągnęło bardzo wysokie rozmiary: sieć punktów sprzedaży detalicznej zwiększyła się o 163,3% w latach 1950—1973, a liczba ludności przypadającej na 1 punkt sprzedaży uległa w tym samym czasie ponad 3-krotnemu obniżeniu.

Pomimo tych osiągnięć stan rozwoju sieci handlowej województwa znajduje się jeszcze stale poniżej poziomu krajowego, o czym świadczą następujące liczby dla r. 1973 ⁴⁰:

	Woje- wództwo	Kraj = 100
Liczba osób przypadających na 1 punkt sprzedaży detalicznej	168	102,4
Powierzchnia sklepów w m ² na 10 tys. osób	2,239	85,0
Sprzedaż towarów w tys. zł w uspo- łecznionym handlu detalicznym na 1 mieszkańca	13,4	73,1

3. 2. GOSPODARKA MIESZKANIOWA I KOMUNALNA

Zaludnienie na izbę w województwie, jako miernik ilościowego aspektu zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych, bardzo się zmniejszyło, czyli uległo poprawie — tak w wyrażeniu absolutnym, jak w stosunku do średniej krajowej, od której w r. 1973 różni się ono już minimalnie, reprezentując 1,4 osób na izbę wobec 1,3 średnio w kraju. Ze względu na procesy migracyjne ze wsi do miasta tempo wzrostu zasobów mieszkaniowych było w miastach wielokrotnie większe niż na wsi. Tym niemniej stopień relatywnej poprawy zagęszczenia mieszkań wiejskich był wyższy niż miejskich.

⁴⁰ Lubelszczyzna..., s. 77.

Drugi miernik sytuacji mieszkaniowej, w postaci nadwyżki gospodarstw domowych nad liczbą mieszkań, będący odzwierciedleniem deficytu w tej dziedzinie, również uległ poprawie. Obniżył się on ze 118 gospodarstw na 100 mieszkań w r. 1960 do 114 w r. 1970, osiągając w tym zakresie poziom krajowy.

Równie pozytywnym zjawiskiem był fakt stałego postępu w budownictwie mieszkaniowym. Przeciętna wielkość mieszkań oddawanych do użytku w województwie była wyższa niż średnia w kraju, a tempo zwiększania się relacji liczby oddawanych mieszkań do ogólnej liczby ludności oraz rozmiarów przyrostu naturalnego odpowiadało mniej więcej proporcjom krajowym.

Powyższe niewątpliwe osiągnięcia w dziedzinie zaspokajania potrzeb mieszkaniowych nie mogą jednak przesłaniać mniej korzystnych aspektów działalności w tym zakresie. Absolutne rozmiary deficytu mieszkań, mierzone nadwyżką liczby gospodarstw domowych nad liczbą lokali mieszkalnych, są jeszcze stale znaczne; wg danych spisu z r. 1970 nadwyżka ta wynosiła blisko 78 tys. mieszkań, w tym 36 tys. w miastach i 42 tys. na wsi. Do liczby tej dodać należy poważny odsetek osób dojeżdżających do pracy z terenów wiejskich do miast, co zwiększa dość znacznie rzeczywisty deficyt mieszkań.

Drugim słabym punktem sytuacji mieszkaniowej i warunków bytowych ludności województwa jest niedorównywanie średniej krajowej w zakresie wyposażenia mieszkań w instalacje; łączy się to z poważnym niedorozwojem gospodarki komunalnej, stanowiącej podstawę infrastrukturalną bezpośredniego postępu w budownictwie i gospodarce mieszkaniowej.

Mimo wysokich wskaźników wzrostu liczby mieszkań wyposażonych w instalacje wodociągowe (blisko 3-krotnego w latach 1961—1970) i kanalizacyjne (ponad 3-krotnego), absolutny poziom zagospodarowania regionu w tym zakresie znajduje się jeszcze znacznie poniżej średniej krajowej (około dwa razy). Przedstawia to poniższe zestawienie (w procentach ogółu mieszkań)⁴¹.

Lata	Mieszkania wyposażone			
	w wodociąg		w ustęp splukiwany	
	woj. lub.	kraj = 100	woj. lub.	kraj = 100
1960	8,3	29,9	5,7	18,9
1966	15,0	38,7	11,5	26,6
1970	21,5	47,3	16,9	33,4

W ramach powyższych przeciętnych wskaźników stan wyposażenia mieszkań w miastach wielokrotnie przewyższa wyposażenie mieszkań wiejskich; podobne, aczkolwiek mniej ostre zróżnicowanie, występuje również między miastami większymi i mniejszymi.

Fakt niedorównywania województwa średniej krajowej w zakresie wyposażenia mieszkań w instalacje wynika z ogólnego niedorozwoju gospodarki komunalnej w regionie. Zadecydowała o tym przede wszystkim spuścizna z okresu rozbiorów i dwudziestolecia międzywojennego. Do r. 1939 tylko śródmieścia Lublina, Chełma i Puław dysponowały uzbrojeniem technicznym w sieć wodociągową i kanalizacyjną, a w komunikację miejską i sieć gazową wyposażony był tylko sam Lublin. W powojennym 30-leciu postęp był znacz-

⁴¹ *Ibid.*, s. 62.

ny, tym niemniej nie był on tak duży, aby zbliżyć poważniej województwo do średniego stanu w kraju w tym zakresie.

3. 3. PŁACE, ŚWIADCZENIA ORAZ OGÓLNE DANE DOTYCZĄCE POZIOMU ŻYCIA

Syntetyczne dane charakteryzujące względną sytuację województwa na tle kraju w zakresie ogólnej liczby ludności, spożycia i całości dochodu narodowego przedstawia niżej podane zestawienie (ceny bieżące)⁴².

A. Udział województwa	1956	1960	1965	1970
W ogólnej liczbie ludności	6,2	6,1	6,0	5,9
W krajowym spożyciu	5,4	5,3	5,1	5,1
W dochodzie narodowym wytworzonym	4,9	4,7	4,6	4,6
W dochodzie narodowym podzielonym	5,2	4,9	5,4	5,0
B. Poziom województwa przy wskaźnikach krajowych = 100				
W zakresie spożycia dóbr materialnych z dochodów osobistych ludności	84,2	85,0	85,7	85,7
W zakresie dochodu narodowego wytworzonego	—	76,1	76,3	77,5
W zakresie dochodu narodowego podzielonego	—	76,4	88,9	85,2
Nadwyżka (wiersz 3—2)		0,3	12,6	7,7

Pamiętając o szacunkowym charakterze niektórych danych w wyrażeniu absolutnym i, w związku z tym, tylko orientacyjnej wartości donośnych relacji, należy pozytywnie ocenić przede wszystkim fakt redystrybucji na rzecz województwa części dochodu narodowego, wytworzonego w regionach wyżej rozwiniętych. Wahania w wielkości tej redystrybucji wiążą się głównie z omawianym już wyżej kształtowaniem się rozmiarów nakładów inwestycyjnych, szczególnie wysokich w regionie w latach 1965—1967. Poziom spożycia indywidualnego wzrósł nieco w stosunku do średniej krajowej w latach 1956—1965, stabilizując się w 5-leciu 1966—1970 na poziomie blisko 86%. Różnica między wyższym poziomem płac i emerytur w gospodarce uspołecznionej (ok. 89%) a spożyciem indywidualnym całej ludności wynika głównie z niższego stanu dochodów ludności rolniczej województwa.

Jeśli chodzi o rozwój podstawowych działów usług socjalno-kulturalnych w województwie, to sytuacja przedstawia się nieźle na tle kraju w zakresie szkolnictwa wszystkich szczebli, o czym świadczą podane niżej wskaźniki dotyczące poziomu kwalifikacji zatrudnionych w gospodarce pozarolniczej. Wyraźnie gorzej kształtują się prawie wszystkie wskaźniki z dziedziny ochrony zdrowia. Mniej jest lekarzy, dentystów, pielęgniarek i łóżek szpitalnych niż średnio w kraju, natomiast wyższa jest śmiertelność niemowląt i ludności wiejskiej ogółem. Jedyny wyjątek stanowi niższa śmiertelność ludności miast w regionie.

⁴² Na podstawie zeszytów „Dochodu narodowego Polski według województw” 1960—1961, 1965 i 1970, GUS i PAN. Warszawa 1963, 1967, 1972.

Podobnie nie najlepiej wygląda udział województwa w zakresie rozwoju usług i urzędzeń kulturalnych.

Województwo prawie we wszystkich wskaźnikach znajduje się poniżej udziału swego potencjału ludnościowego, za wyjątkiem liczby bibliotek publicznych oraz rozpowszechniania kin i radia na wsi. Największą poprawę wykazuje wskaźnik liczby abonentów telewizyjnych oraz sprzedaży gazet. Zmniejsza się relatywna wielkość księgozbioru bibliotek publicznych oraz zakres korzystania z teatrów i instytucji muzycznych.

Ogólnie poziom świadczeń społecznych, łączących się z konsumpcją usług socjalno-kulturalnych w województwie, odznaczał się poziomem o wiele niższym od wysokości spożycia indywidualnego. Reprezentował on w r. 1970 tylko 74% stanu krajowego.⁴³ Oznacza to, że spożycie społeczne nie było narzędziem wyrównywania ogólnego poziomu życia ludności między regionami wyżej i niżej rozwiniętymi.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

1. Ogólny postęp we wzroście produkcji województwa w 30-leciu uznać należy za bardzo duży, aczkolwiek relatywny jej poziom odbiega jeszcze nieco ponad 20% od wskaźników średnich dla kraju. Tym niemniej rozwiązanie wymaga szereg problemów stojących tak przed przemysłem, jak rolnictwem, wśród których do najważniejszych należałoby — jak się wydaje — zaliczyć następujące:

A. Związane z rozwojem przemysłu: 1) konieczność ponownego zwiększenia jego udziału w krajowej puli nakładów inwestycyjnych (który to udział uległ w ostatnich latach zmniejszeniu); 2) przyspieszenie rozwoju przemysłu w dwóch kierunkach: a) lepszego wykorzystania lokalnej bazy surowcowej — tak tradycyjnej, w postaci nadwyżki niektórych płodów rolnych, stanowiących naturalną podstawę rozwoju przemysłu spożywczego, jak nowo odkrytej — w formie Lubelskiego Zagłębia Węglowego, b) dalszego utrzymania tendencji do rozwoju nowoczesnych gałęzi, wymagających kadr o wysokich kwalifikacjach, którymi województwo na ogół dysponuje dzięki dobremu stanowi szkolnictwa wszelkich typów (przemysł metalowo-maszynowy łącznie z elektronicznym oraz chemiczny).

B. Związane z potrzebami rolnictwa lubelskiego na przyszłość: 1) konieczność dalszej poprawy zaopatrzenia w środki produkcji i obiekty inwentarskie; 2) taki rozwój lokalnego przemysłu spożywczego, który pozwoliłby na większe zagospodarowanie istniejących nadwyżek surowcowych.

Najślabszym ogniwem rozwoju produkcji materialnej województwa okazała się infrastruktura techniczna — kolejowa i częściowo drogowa, wymagająca poświęcenia jej większej uwagi w latach następnych. Przyjęta kolejność priorytetów inwestycyjnych była niewątpliwie celowa, zabezpieczając możliwie najwyższą efektywność ekonomiczną. Jednakże wobec ogromnych perspektyw dalszego uprzemysłowienia, budowy bazy górniczo-energetycznej, wzrostu produkcji rolnej i budownictwa, niemożliwe będzie — jak się wydaje — uniknięcie decyzji co do podjęcia wysoce kosztownych inwestycji kolejowych (w sensie budowy nowych linii i daleko

⁴³ *Rozwój regionalny...*, s. 172.

idącej modernizacji istniejących), jak również rozbudowy sieci drogowej oraz technicznego zaplecza transportu.

W zakresie nakładów inwestycyjnych na gospodarkę uspołecznioną województwa osiągnięty został ogromny postęp, wyrażający się w latach 1950—1970 3-krotnym ich wzrostem oraz znacznym zwiększeniem udziału w nakładach krajowych (z 4,1% do 4,7%). Ze względu jednak na ponownie szybszy rozwój inwestycji w innych regionach w ostatnim 3-leciu, odpowiednia korekta na korzyść województwa byłaby konieczna w ustaleniach planów gospodarczych na przyszłość.

Poważnej analizie i badań wymaga problem relatywnie niższego poziomu wydajności pracy w przemyśle niż w rolnictwie województwa — przy niewątpliwie o wiele lepszym wyposażeniu przemysłu w środki trwałe. Wydaje się, że poza kwestią młodości i niepełnego jeszcze poziomu kwalifikacji kadr przemysłowych istotną rolę może odgrywać tu zjawisko zwane przez teoretyków planowania niepodzielnością działalności gospodarczej, a zwłaszcza inwestycyjnej. Chodzi o to, że w pełni wydajna może być dopiero taka (znacząca) porcja inwestycji aktywizacyjnych w określonym regionie, która zagwarantuje również powstanie niezbędnych powiązań kooperacyjnych (typu komplementarnego w samej produkcji) oraz niezbędne warunki ogólne w postaci odpowiedniej infrastruktury technicznej. Stąd wniosek, że proces budowy przemysłu w województwie lubelskim uznać można za zapoczątkowany dopiero, bowiem nie doprowadził jeszcze do ukształtowania się w pełni kompleksowego regionu ekonomicznego.

Pomimo równoczesnego z ogólną skalą działalności inwestycyjnej postępu w budownictwie i zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych nie udało się dotychczas zlikwidować dość poważnego deficytu mieszkań oraz niskiego standardu ich wyposażenia w stosunku do średniego stanu w kraju. Ostatnia bolączka wynika z dużych jeszcze zaległości w rozbudowie urządzeń gospodarki komunalnej. Potwierdza to refleksję poczynioną już wyżej, że łatwiejsze i bardziej efektywne ekonomicznie jest zwiększenie bezpośredniej produkcji i budownictwa mieszkaniowego niż tworzenie infrastruktury technicznej (tak w dziedzinie transportu i łączności, jak uzbrojenia komunalnego).

Pomyślniej przedstawiało się wyrównywanie różnic w ostatecznych efektach społecznych rozwoju województwa w 30-leciu. Proces ten jednak przebiegał szybciej w dziedzinie płac i emerytur niż w dziedzinie całości spożycia indywidualnego; najmniej pomyślnie kształtował się w sferze spożycia społecznego.

2. Dokonana w niniejszym opracowaniu analiza, wyjaśniła pewne zagadnienia na tyle, na ile pozwalały istniejące materiały źródłowe, innych, nie posiadających dotychczas odpowiedniej bazy statystycznej ani badawczej, zaledwie tylko dotknęła. Kwestie wymagające dalszego wyjaśnienia zawrzeć można w następujących pytaniach:

a) w jakim stopniu nadwyżka udziału województwa w dochodzie narodowym podzielonym nad wytworzonym, wynosząca w r. 1970 około 8 punktów, pokryła odpływ poza województwo części dochodu narodowego wytworzonego, wywiezionego w postaci surowców rolnych do dalszego przerobu?

b) czy, z drugiej strony, uzasadniony byłby taki rozwój przemysłu rolno-spożywczego w województwie, który skonsumowałby całą tę nadwyżkę, sko-

ro poziom płac i kwalifikacji wymagany w tym przemyśle odbiega znacznie w dół od średniej dla całego przemysłu? ⁴⁴

c) podobne refleksje i wątpliwości budzi niski poziom spożycia społecznego w województwie, znajdujący się poniżej wskaźników płac i całości spożycia indywidualnego, skoro jednocześnie pewna część tej konsumpcji społecznej wywożona jest poza region — w formie migracji kadr kwalifikowanych do innych województw.

3. Wskazanie w zakończeniu opracowania na wiele istniejących jeszcze znaków zapytania w rozpoznaniu stanu dotychczasowego i wytyczeniu najbardziej właściwych kierunków rozwoju województwa na przyszłość chciałbym potraktować jako zachętę do dalszych, bardziej pogłębionych studiów i badań zagadnienia.⁴⁵ Studia te i badania powinny być prowadzone tak w ujęciu interdyscyplinarnym, tj. przez przedstawicieli różnych nauk, jak i w ramach ścisłego związku teorii z praktyką, tj. naukowców oraz działaczy gospodarczych (lokalnych instytucji planistycznych i przedsiębiorstw). W integracji wyników ich badań dla celów prognozowania, perspektywicznego programowania i wieloletniego planowania — istotną rolę odegrać mógłby Wydział Ekonomiczny UMCS, obchodzący w 1975 roku dziesięciolecie swego istnienia.⁴⁶

РЕЗЮМЕ

Эта статья представляет собою сокращенную версию реферата, прочитанного на Научной сессии Университета им. М. К. Склодовской, состоящейся 11 декабря 1974 г. по случаю 500-летней годовщины создания Люблинского воеводства (1474—1974).

Статья состоит из трех существенных частей и выводов.

Часть первая посвящена основным отделам материального производства и последовательно обсуждается развитие промышленности, сельскохозяйственного производства а также транспорта и связи.

Во второй части, посвященной элементам роста производства и их эффективности, представлена характеристика роли материальных факторов в виде инвестиции, строительства и оснащения в постоянные средства; человеческого элемента, проявляющегося в занятости и квалифицировании кадров, а также попытка сопоставленно оценить производительность труда. Последняя подробная часть посвящается общественному развитию и условиям жизни населения. В ней автор занимается развитием розничной торговли, жилищным и коммунальным хозяйством а также заработными

⁴⁴ Wątpliwość tę potwierdzają doświadczenia rozwoju przemysłowego miasta Łodzi, które cierpi z powodu nadmiernego inwestowania w przemysł włókienniczy, charakteryzujący się podobnie jak spożywczy, również niskim poziomem kwalifikacji i płac.

⁴⁵ Powyższej zachęty do dalszych studiów nie należy oczywiście identyfikować ze stwierdzeniem, że nic się w tym zakresie nie robi. Jak zaznaczyłem we Wstępie, głównym źródłem niniejszego opracowania były dotychczasowe badania i studia ekonomistów i statystyków lubelskich, wśród których wymienić należy na pierwszym miejscu takich jak. A. Kierek, A. Woś, W. Holtzman, Z. Mitura, J. Zalewa, S. Ogrodnik, S. Kozłowski, Cz. Grusiewicz, Z. Słotwiński, J. Martychiewicz, R. Opoka i U. Wich.

⁴⁶ Poza normalnym trybem prowadzenia badań w zakładach naukowych UMCS i innych uczelni lubelskich można uznać za wskazaną większą ich koncentrację w ramach jakiegoś wyodrębnionego zespołu, zakładu czy innej jednostki organizacyjnej — uczelnianej lub działającej przy wojewódzkich instytucjach planistycznych. Tego typu wyodrębnione jednostki w postaci np. Rad Techniczno-Ekonomicznych istnieją już przy niektórych Urzędach Wojewódzkich w kraju, prowadząc intensywną działalność w opracowaniu swoistej doktryny i strategii rozwoju społeczno-ekonomicznego danego regionu.

платами, ассигнованием и общими показателями, характеризующие уровень жизни населения.

В заключительной части статьи обращено внимание на следующие явления общего характера:

1) быстрый прогресс в непосредственном материальном производстве по сравнению с обуславливающей ее технической инфраструктурой (железнодорожной и частично дорожной);

2) релятивно низкий уровень производительности труда в промышленности по сравнению с сельским хозяйством воеводства, несмотря на, несомненно лучшее оснащение промышленности в постоянные средства;

3) медленное темпо развития жилищного строительства по сравнению с материальной продукцией а также медленное темпо инвестиции из области технической инфраструктуры т.е. коммунального оборудования;

4) существование механизма перераспределения национального дохода, в пределах которого воеводство приобретает больше средств для потребления и социально-культурного обслуживания, чем это вытекало бы из его относительного уровня экономического развития.

Подытоживая сказанное, нужно подчеркнуть, что кроме хорошего ознакомления с многими проблемами Люблинщины замечаем значительные познавательные и статистические проблемы по отношению к некоторым проблемам. Эти проблемы требуют интенсификации исследований, которые будут проводится компетентными учреждениями.

SUMMARY

The article is a shortened version of a lecture delivered during a science session organized at the University of Maria Curie-Skłodowska in Lublin on December 11, 1974 to commemorate the fifth centenary of the formation of the Lublin voivodeship (1474—1974).

The article presents its argument in three parts which are followed by a summing-up and conclusion. The first part, which is devoted to the basic sections of material production, contains a discussion of the development of industry, of agricultural production, of transportation, and of communication. The second part dealing with the factors of the growth of production and their effectiveness, characterizes the role of material factors in the form of investment, building, amount of means of production (capital goods), and of the human factor as reflected in the employment and training of workers. It also tries to evaluate labour productivity comparatively. The last of the detailed parts deals with social development and the living conditions of the people. The author discusses here the development of retail, housing and communal economy, wages and salaries, social services, and the general indices of the standard of living of the population.

In the conclusion closing the article the author emphasizes some phenomena of a more general nature:

1. faster progress in the material production proper than in the technical infrastructure that conditions it (in railway transportation and partly road transportation),
2. a relatively lower labour productivity in industry than in agriculture of the district despite a better supply of the means of production in the former,
3. a slower rate of growth in housing than in material production and a slower rate of investing in the technical infrastructure, i.e. in community services,

4. the existence of a system of re-distribution of the national income owing to which the district receives more consumption goods and social and cultural services than it would be entitled to by virtue of its share in the overall economic development.

The summing-up contains a statement that though many problems connected with the district of Lublin have been thoroughly investigated, there are still gaps in our knowledge and in statistics concerning some matters. These make the more intensive research necessary and suggest a need for a centre of specialized research.